

Jacques Lacan'ın "*Psikozların tedavisine olanak oluşturabilecek birkaç öncü soru*" metni hakkında

Dr. Fiona Faraci

Jacques Lacan'ın "*Psikozların tedavisine olanak oluşturabilecek birkaç öncü soru*" adlı makalesi 1957-1958 yılları arasında yazılmıştır ve 1955-1956 yılları arasında psikozlarla ilgili yapılan ilk iki seminerin en önemli öğelerini içermektedir.

Bu makalenin bir okumasını sunmadan önce, Lacan'ın ortaya koyduğu Büyük Öteki ve Baba'nın-Adı terimlerini açıklamanın uygun olacağını düşündüm, çünkü psikozları inceleyen bu makalede, büyük Ötekinin işlevi oldukça önemli hatta belirleyici bir rol oynamaktadır ve bu oluşumu, yani özne ve büyük Ötekinin ilişkisini mümkün kılan da baba adının yazılıp yazılmadığıyla ilgilidir. Sunumumun ikinci aşamasında, Lacan'ın büyük Öteki ve simgesel düzen aracılığıyla nevroz ve psikoz arasında nasıl bir ayırım gerçekleştirdiğini kısaca ifade ettikten sonra, Lacan'ın bir klinik vakasını aktaracağım ve tekrardan teoriye dönüp açıklamasını yapmaya çalışacağım. Schreber vakasının incelenmesiyle devam ettikten sonra da, Lacan'ın olağan psikozlara ve denge noktası oluşturabilecek semptomları ele alışını aktarmaya çalışacağım.

Başlamadan önce, bu makalenin, Lacan'ın 1950'li yıllardaki psikozlara olan yaklaşımını yansıttığını ve ilerleyen yıllarda bu yaklaşımını dönüştürdüğünü, yumuşattığını belirtmek isterim.

Lacan, Baba'nın-Adı kavramının kaynağını Freud'un ödip mitine dayandırmaktadır. Lacan için Baba'nın-Adı, simgesel babayı temsil eder ve yasayı oluşturur – ensest yasağını koyan simgesel babadır. Başka bir deyişle, anne ve bebek, ilk doğum anıyla birlikte bir bütün oluştururlar, eksiksiz, tam, bir birlik, bir füzyon. Bu aşamada, yeni doğan, anneye ayrılmamış bir bütün oluşturur – annenin arzusunun tek nesnesi, onu tamamlayan, bir bütün oluşturan phallus olarak da ifade edebiliriz bu füzyonel durumu. Ama anne doğal olarak uzaklaşır, eksik kalır, bakışı farklı bir arzusunun yöneldiği ve

çocuğun fröstrasyon duyduğu anda cevap vermekteki gecikmesi, çocuğa, annenin phallusu olmadığını, bir bütün oluşturmamış olduğunu, eksikli olduğunu hissini verir. Annenin arzusu başka bir yerdedir, babadadır. Başka bir deyişle, simgesel babanın işlevi kastrasyonla ilgilidir.

Ancak eksikli olan özne arzu duyabilir ve bununla birlikte varoluşuyla ilgili soruyu sorabilir. Eğer bütün ve tam olunsaydı, Lacan'ın ifadesiyle “*ben kimim burada?*” sorusu ifade bulmazdı. Simgesel düzen, dilin düzenini oluşturur der Lacan, ancak eksikliğini duyduğumuz bir şeyi adlandırmaya çalışırız, eğer anne gecikmezse, hep oradaysa, onu çağırma ihtiyacı duymayız. Çocuk, anneye olan yaşamsal değil, sevgi bağılılığında annesinin arzusunun arzusu olmak ister – yani annenin arzusunu arzular ve bu arzuyu, ona göre konumlanabilmek üzere, sorgular. Başka bir deyişle, babanın yasası dolayısıyla kastrasyona tabi olan özne, ben annem için, Öteki için, ne olabilirim sorusunu sorar ve bu da onun varoluşsal sorusunu oluşturur. Büyük Ötekinin yeri, açık kalmış, kesin bir cevap bulmamış sorunun ortaya çıktığı yerdir, yani bilinçdışında oluşur ve sorgulanır bu sorudur. Başka bir deyişle, büyük Öteki, kendi kendimize konuştuğumuzda, yani içimizden konuştuğumuzda kime hitab ediyorsak, odur. Büyük Ötekini şöyle de özetleyebiliriz ; benden bir şey isteyen bu büyük Öteki karşısında, ben de bu isteği, bu arzuyu tatmin etme yoluna girerim. Ötekinin arzusunda neyim? Kimim? Ve bu aşama itibarıyla, belirsiz bir gösteren olurum.

Ayrıca, Lacan için, annenin Baba'nın-Adına ve yasanın işlenmesine nasıl bir yer ayırdığı da oldukça önemlidir – yani annenin kendi kastrasyonunu nasıl yaşantıladığı ve bunu nasıl bir konumlanmada aktaracağı oldukça önemlidir.

Büyük Ötekine sorulan sorular, bilinçdışında, Lacan'a göre, gösterenler olarak ifade bulurlar. Bu gösterenlerin ilkinin işlenmesi ise, Baba'nın-Adı, yasanın işlenmesiyle vuku bulur ; “annenle bir bütün oluşturmuyorsun, annenin arzusu bana yönelmiştir, sizi ayıran benim” şeklinde ifade edebiliriz. Bundan sonra işlenecek olan her gösteren, adlandırma ise, bir anlam zincirine bağlanır; “çocuğumsun”, “bebeğimsin”, vs. Peki, ben de o halde, bu adlandırmaları tatmin etmek için senin arzunu nasıl yorumlamalı ve nasıl konumlanmalıyım? sorusu doğar. Son olarak tekrardan başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, bir adlandırma gerçekleştiğinde, veya “sen şusun” demek, ayrılmış bir bedensin demektir.

Makalenin içeriği

Bu makalenin ilk bölümünde Lacan, o dönem psikiyatrlarının psikoza değerlendirirken sınırlı bir bilgiye sahip olduğunu ifade eder. Psikiyatrik tanı için kullanılan tanımlamada halüsinasyonun özneyle bir anlam bağlantısı bulunmamaktadır ; “nesnesiz algı” veya “yanılsamalı inanış” denmektedir. Başka bir deyişle, nesnesiz bir halüsinasyondur. Lacan ise, bunun doğru olmadığını, psikotik özne ve halüsinasyonu arasında kopmuş bir zincirin, simgesel düzende anlam bulamamış, işlenilememiş bir gösterenin gerçekte geri dönüşü olduğuna inanır. Başka bir deyişle, nevrozda düşlem olarak ortaya çıkanın, psikozlarda gerçekte geri döndüğünü belirtir.

1950’li yıllarda, Lacan’ın psikoz anlayışı şu şekilde özetlenebilir ; büyük Ötekinin simgesel alanında bir gösteren eksiktir ve bu, bastırıldığı için değil, forclos edildiği içindir, yani devre dışı bırakıldığı içindir. Burada, Ödip’in önemine ve simgesel düzenin baba tarafından oluşturulmasına vurgu yapar – öznenin yapılanabilmesi için, baba adının özlü gerekliliğine işaret eder. Psikozlarda, forclusion, baba adının işlenmemesiyle ilgilidir, bu işlenmeme durumu, varoluşsal sorunun büyük Ötekinin sorulamaması şeklinde ifade bulur. Lacan için, bu aşamada gösteren simgesel düzene giremediği için, gerçekte geri döner.

Lacan’ın bu dönemde geliştirdiği psikozlar teorisinde Baba’nın-Adı ya vardır ya yoktur, ya işlenmiştir ya da işlenmemiştir – bir kapının ya açık ya da kapalı olması gibi. Eğer baba işlevi mevcut ise, o zaman, özne için, fallik düzen, yani simgesel düzen yazılmıştır yoksa, eksiktir. Lacan’ın ikinci kliniğinde ise, bu ayrım o kadar belirgin bir şekilde ayrım göstermemektedir.

Psikoza klinik bir yapı olarak almak, bilinçdışının kastrasyona “hayır” değişiminin farklı öznel konumlanmalarını belirlemeyi mümkün kılar ; psikozda devre dışı bırakılır, perversyonda yalanlanır, nevrozda ise bastırılır.

Baba’nın-Adının işlenmemesiyle birlikte, psikotik özne, büyük Ötekinin arzusu üzerinden kendi varoluşsal sorusunu açıkça sormaz. Ve bu nedenle de, simgesel düzenin dışında kalan, dışardan – örneğin halüsinasyon olarak – geri döner.

Bu yaklaşımını açıklamak için, Lacan, klinik bir örnek verir :

"İki kişinin aynı psikotik süreci yaşadığı bir durumu inceledim, délire a deux, paylaşılmış psikoz.

Ne anne ne de kızı benim için içinden kolay çıkılır hastalar olmadı. Eğitim hastanelerinde hastaların nasıl bir işlev üstlendiğini hepimiz biliyoruz ve belki de bu nedenden dolayı 10 kez incelemeye alınmış olabilirler. İstedığınız kadar psikotik olun, bu tür alıştırmalardan (exercice) sıkılırsınız.

Kısacası, kızı ulaşmakta bir süre zorlandıktan sonra, orada, aslında görünürde olan duruma yaklaşmayı başardım. Kızın ilk amacı ve bundan duyduğu endişe, tereddüt uyandıracak bir şeyin olmadığını göstermekti. Ama kısa bir süre sonra, koridorda terbiyesiz bir adamla karşılaştığını ve terbiyesiz olmasına hiç şaşırmadığını ifade etti. Şaşırmamıştı çünkü, söylemine göre, hafif değerlere sahip komşusun kocasıydı. Bu adam ona küfür etmişti, ama bu kelimeyi bana aktaramazdı çünkü bu kelime onu küçük düşürüyordu. Görüşme esnasında yaklaşımım dolayısıyla oluşturmaya çalıştığım yumuşaklık sonucunda, küçük bir gülümsemeyle, bu konuda tamiyle masum olmadığını söyledi. Kendisinin söylediği şeyi, duyduğu şeyden daha kolay ifade edebileceğini söyleyerek ; ben ona, "kasaptan geliyorum dedim" dedi.

Doğal olarak ben de herkes gibiyim, herkesle aynı hataları yapıyorum, yapmamanızı söylediğim ne varsa ben de yapıyorum. Eğer bir hastayı anlıyorsanız, kendinize saklayın, anladığınızı göstermeyin, çünkü önemli olan anlamak değil, doğruya ulaşmaktır. Ama olur da doğruya tesadüfen ulaşırsanız, anlasanız bile, anlamıyorsunuzdur. Bu hastada, anlar gibi oldum – bu da delilikle hepimizin bir aşinalığı olduğunu gösterir.

"Kasaptan geliyorum" cümlesinden anlaşılması gereken bir şey varsa, aklıma gönderme olarak, domuz gelir, ben de "domuz" dedim.

Pek memnun kaldı, anlamamı istediği şey de tam da buydu. Tam da yapılmaması gereken şey de buydu. İlgilenilmesi gereken şey, neden ötekinin anlamasını beklediğiyle ilgili, neden açıkça söylemek yerine, imâ etmeyi seçtiği. Eğer anlarsam, bu aşamayı geçerim, kaçırırım. Görüşme ilerlerken, "kasaptan geliyorum" dedim, ve o aşamada onun, adamın, ötekinin ne dediğini sonunda söyledi. "Dişi domuz" dedi.

Burada dikkat edilmesi gereken durum; nevrozda, özne mesajını Ötekinden ters çevrilmiş halde aldığı, bu psikotik olguda ise böyle bir durumla karşılaşmadığıdır. "Dişi domuz" burada nedir? Kendi mesajıdır elbette ama burada farklı olan, dönüşmüş bir mesaj değil, tamamiyle kendisine ait bir mesaj oluşudur. Bu durumu açıklamak üzere, hastanın dosyasındaki bilgilere geri dönmek gerekirse ; annesinden ancak kısa bir evlilik süresince ayrı kaldığını ve eşinden, onu dilim dilim keseceği inancına kapıldığı için kaçtığını öğreniyoruz. Erkeksi unsurları hayatlarından daima uzak tutmaya çalıştıklarını, dünyalarının esasen kadınsı öğrelerden oluştuğunu öğreniyoruz.

Burada önemli olan "dişi domuzun" gerçekte duyulmuş olmasıdır. Kim konuşuyor? Halüsinasyon olduğu için, gerçekliğin konuştuğunu söyleyebiliriz. Burada belirsizlik yok ; "bana dişi domuz cevabını verdiği hissine kapıldım" demiyor. Şöyle diyor ; "Ben, kasaptan geliyorum dedim ve bana dişi domuz dedi" diyor. Bu aşamda, ya "işte tamam, psikotik bir hasta, halüsinasyon var" deyip, işi burada bırakırız, ya da işi daha ileriye götürmeye çalışırız."

Gerçek söylemde, büyük Öteki, önünde kendinizi tanımlamaya çalıştığınız şeydir. Ama ancak onu tanıdığınız, ona yer verdiğiniz taktirde, kendinizi onun üzerinden tanımlayabilirsiniz. Bu karşılıklı kaçınılmazdır. Örneğin, birine “sen benim karımsın” dediğinizde, ona örtülü bir şekilde “ben senin erkeğimin” dersiniz, ama önce “sen benim karımsın” dersiniz çünkü önce onu sizin tarafınızdan tanınmış ve tanımlanmış bir konuma getirmeniz gerekir ki, o da sizi tanımlayabilsin. Bu bir eylem, bir tutum dolayısıyla da yansıtılabilir ve bu ilişki oyununun ilk ögesi daima siz olursunuz. Bir söz aracılığıyla bir ilişki oyunu oluşturulur. İfade bulan söz, oyunun kurallarına göre, söylem içerisinde onu desteklemenize, reddetmenize veya karşı çıkmanıza yol açar. Simgelerin oyununa dahil olduğunuzda, daima bir kurala tâbi olarak oynamanız gerekir – kastrasyondan bahsediyor. Kukla oynatıldığında, kuklanın konuştuğunu değil, onun arkasındaki birinin konuştuğunu düşünürüz, ama bu durum farklıdır, hastamız kendi mesajının dönüştürülmemiş halini duyar. Sözün gerçekte ifade bulması, kuklanın konuştuğu anlamına gelir. Burada büyük Ötekinin olmadığını görüyoruz. Mesajı kendisinden büyük Ötekine doğru değil, kendisinden kendisine ulaşıyor. O kadar çok imayla konuşuyor ki, ne dediğini bilmez hale geliyor. Ne diyor? “kasaptan geliyorum” diyor. Peki kasaptan kim geliyor? Dilimlenmiş bir domuz geliyor. Bunu dediğini bilmiyor, ama yine de söylüyor. Söyle diyor aslında ; “Ben dışı domuz, kasaptan geliyorum. Dağılmışım, parçalanmış beden ve dünyam, benim gibi, parçalara ayrılıyor”.

Burada zamansallıkla ilgili bir durum da vardır. Hastanın ifadelerine göre, tam olarak kimin önce konuştuğunu, hangi ifadenin önce yer aldığını bilemiyoruz. Ama anladığımız kadarıyla, kısa söylem “kasaptan geliyorum” cevabı “dışı domuz” varsayıyor.

Nevrozda, cevap kısa söylemi oluşturur ; karım, hocam örneğinde olduğu gibi. Önce öteki tanımlanır. Başka bir deyişle, büyük Ötekinden, yani bilinçdışından gelen mesaj önce gelir, “ben şuyum” söylemi onu izler.

Psikozlarda, büyük Öteki saf dışı bırakılır, ve ifade bu nedenle küçük ötekinde, benzerlerde ifade bulur. Önce halüsinasyon mu geldi, önce “kasaptan geliyorum” cümlesi mi geldi belirsiz.

Lacan, bu makalede, ayrıca, Schreber vakasını ele alıyor. Bu inceleme oldukça detaylı ama ben burada ancak anladığım kadarını aktaracağım.

Schreberin, kadına dönüşümü tamamlandığında Tanrı'nın yaratığına hayat vereceği düşüncesi, düşlemin oluşumundaki aracı eksikliğine işaret eder. Aracı eksikliği ise, simgesel düzen eksikliğine işaret eder. Psikoz ve nevroz arasındaki oluşturan da tam da budur ; dış dünyada ortaya çıkan bir olay karşısında, psikotik özne bir eklemleme, anlamlandırma imkansızlığıyla karşılaşır ve bu nedenle de yoksun kalır, olayla ilgili anlamlandırmayı gerçekleştiremez. Olay gerçekte hayat bulur ve simgeselin aracılık görevini yapamamasıyla birlikte, imgesel düzene direkt olarak, dolaysız bir şekilde taşınır. Schreber vakasında bunu kadına dönüşme deneyiminde görüyoruz,

düşlem olarak gerçekleşmiyor, gerçek bir deneyim olarak yaşantılanıyor. Burada, deneyim düşlemsel ötekiyle özne arasında gerçekleşmemektedir, gerçek öteki ve kendisi arasında, gerçek bir deneyim olarak hayat bulur.

Lacan, Schreber'in Tanrının kadını olma deneyimini, başarısız ödip'in imgesellikte gerçekleşmesi olarak tanımlar. Yani, düşlem olarak ve bastırılmış bir şekilde gerçekleşmemektedir, çünkü ilk gösteren olarak yasayı ve dolayısıyla sınırı belirlemek üzere, Baba'nın-Adı erken vakitte yazılmamıştır.

Öteki cinsiyette kendini bulma, özdeşim kurma, öteki cinsiyetten olma düşlemleri bir nevrotiğin sorunsalını da oluşturabilir, ama bastırılmış olarak. Schreber vakasında, bu sorunsal, psikotik dönemde, duygulanım yönünden bir panik, bir karmaşa olarak ortaya çıkıyor. Delirium'u aracılığıyla Schreber, bu kadını kimliği oluşturacak ve Lacan'a göre gerçekleştirecek de ; "gerçekten de Tanrı'nın kadını olarak gerçekleştirir kendini" der Lacan. Bu da, eksik ödip'in imgesel bir tamamlama mekanizmasıdır. Başka şekillerde ifade etmek gerekirse, ödip eksikliğinin yarattığı boşluğun imgesel olarak tamamlanmasıdır, veya imgesel özdeşimle, gösteren eksikliğini kapatma çabasıdır.

Lacan bu aşamada şu soruyu sorar ; delirium'u dönüşümün gerçekleşme süreci olarak belirleyebilir miyiz? Ve eğer bu şekilde düşünürsek ve panik anının kadına dönüşmesiyle geçtiğini ifade edersek, bu ikinci aşamayı psikozun dengelenmesi, stabilizasyonu olarak belirleyebilir miyiz? Schreber vakasında, psikozun, deliriumun gerçekleşmesiyle gerçekleştirdiğini ifade edebilir miyiz?

Schreber'in kadına dönüşümü tamamlandığında, daha dingin, durgun bir duygulanıma kavuştuğunun altını çizer Lacan. Eğer bu tamamlanmış süreç psikozun bir dengelenmesi, stabilizasyonu olarak düşünülür ise, bu aşamayı belirlemenin psikotiklerin tedavisinde birincil bir önem taşıdığını belirtir. Stabilizasyonu, hayatla başedebilmek üzere öznenin bulduğu bir çözüm olarak düşünür ve bu çözümü terapi esnasında belirlemenin, onu bozmamak, tedavi etmemek üzere, birincil bir önem taşıdığını ifade eder. Eğer örneğin, bir semptom – örneğin fibromiyalji –, bir hastanın deliliğinin ortaya çıkmasını engelliyorsa, o hastanın o semptomuna terapi esnasında dokunulmaması gerektiğini belirtir. Hastayı dengede tutan semptomu belirlemek ve ona dikkat etmek, terapistin en önemli işlerinden biri olmalıdır.

Lacan'ın psikoz üzerine ilerleyen yıllarda geliştirdiği kuramına bir giriş

Lacan'ın ikinci kliniğinde, psikozun belirlenmesi, baba adının işlenmesi veya işlenmemesi kadar kesin bir çizgiyle ayrılmaz demiştik. Deliriumun ve dolayısıyla halüsinasyonun ortaya çıkmadığı ve André Green'in beyaz psikoz, lacanienlerin ise olağan psikoz olarak ifade ettikleri psikotik durumları belirlemek üzere bir kaç dikkat edilmesi gerek klinik belirti sunar :

- İmgesel idantifikasyon, özdeşleşme : ötekilere yapışma olarak ifade edilebilecek bir durumdur, özne normalitesini ötekilere benzeme dinamiğinde gerçekleştirir – buna aynılık fenomeni diyebiliriz.
- Boşluk hissi. Bazı hastaların hiç bir şey düşünmediğini görürüz, düşünsel boşlukla karşılaşırız. Freud'un "hayat hissi", sentiment de la vie olarak ifade ettiği his yönünde bir boşlukla karşılaşılır.
- Beden fenomenleriyle karşılaşılır – hipokondri

Hiç bir belirti tek başına psikoza işaret etmez ve bunlardan biri veya birkaçı denge noktasını oluşturabilir. Bu nedenle de, ayırıcı tanının özenle gerçekleştirilmesi birincil önem taşımaktadır.

Lacan makalesini şöyle bitirir ;

"Psikozların tedavisinde öncülük edebilecek soruları şimdilik daha ileriye götürmüyoruz, çünkü tedavi yönünden bir şeyler söylemek için henüz biraz erken. Konu, Freud'un ötesine gitmek olmamalı, önce Freud'la birlikte gelen, Freud'un getirdiği soruları incelemek ve anlamaya çalışmak gerekir. Freud, deliriumu bir iyileşme denemesi olarak düşünmüş ve sunmuştur, Lacan da bunu tekrardan ele alıp, stabilizasyonda nasıl bir etki yaratılabileceğini sorgular."